

UDK: 364.6
347.63:343.26
doi: 10.5937/crimen2402207D

PREGLEDNI NAUČNI RAD
PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 07.05.2024. / 26.08.2024.

*Violeta Đorđević**

*Miroslav Brkić***

NAJBOLJI INTERES DECE RODITELJA NA IZVRŠENJU KAZNE ZATVORA***

Apstrakt. Rad se temelji na analizi zaštite najboljeg interesa dece roditelja na izvršenju kazne zatvora u Republici Srbiji. Cilj istraživanja je da se ustanove mehanizmi i pravni okviri za zaštitu te dece, posebno primenom načela najboljeg interesa. Analizom relevantnih zakona i pravnih standarda koji se tiču prava deteta i osoba na izvršenju kazne zatvora, u radu se otkrivaju izazovi sa kojima se ta deca suočavaju tokom odrastanja. Rezultati istraživanja pokazuju da je načelo najboljeg interesa deteta nedovoljno jasno definisano, što se posebno odnosi na očuvanje redovnih neposrednih kontakata između dece i roditelja na izvršenju kazne zatvora. Ističe se važnost unapređenja saradnje između stručnjaka u oblasti socijalne zaštite i krivičnog pravnog sistema, kao i njihove kontinuirane edukacije kako bi se obezbedile adekvatna podrška i zaštita te ranjive grupe. S tim u vezi, potrebno je unaprediti zakone, politike i prakse koje se odnose na decu čiji su roditelji u zatvoru, kako bi se obezbedile efikasna pravna zaštita i podrška u realizaciji načela najboljeg interesa.

Ključne reči: najbolji interes dece, socijalna zaštita, prava dece, zatvor, krivičnog pravnog sistema

UVOD

Deca, kao posebno osetljivi članovi društva¹, zahtevaju pažnju i zaštitu bez obzira na okolnosti u kojima se nalaze. Jedna od specifičnih porodičnih situacija u kojoj se deca mogu naći jeste odlazak roditelja na izvršenje kazne zatvora. U takvim

* Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić, violeta.djordjevic.96@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7122-0567.

** Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, miroslav3brkic@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9242-2408.

*** Rad je napisan u okviru naučnoistraživačkog rada NIO prema Ugovoru sklopljenom sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacije Republike Srbije broj: 451-03-66/2024-03 od 26. januara 2024. godine.

1 Osim dece, posebno su osetljive starije osobe, osobe koje trpe ili su pretrpele bilo koje oblike zlostavljanja i zanemarivanja, žrtve nasilja u porodici, materijalno ugrožena lica, migranti i sl. Autori nemaju nameru da navedu iscrpnu listu osetljivih grupa u društvu već da ukažu na to da, osim dece, i druge kategorije mogu biti posebno osetljive i da je podjednako važno pružiti im podršku i zaštitu.

slučajevima, balansiranje između pravne odgovornosti roditelja i najboljeg interesa deteta postaje svojevrsan izazov. Načelo najboljeg interesa korisnika, posebno dece, predstavlja ključnu komponentu socijalne i pravne zaštite u savremenom društvu. To načelo, u kombinaciji sa pravom na ostvarivanje kontakata između roditelja na izvršenju kazne zatvora i njihove dece, kompleksno je i osetljivo pitanje i zahteva pažljivu analizu.

Roditelji koji su na izvršenju kazne zatvora suočavaju se sa brojnim izazovima i ograničenjima, ali njihova roditeljska uloga ostaje važna i relevantna. Pravo na ostvarivanje kontakata komplementarno je sa najboljim interesom dece. Pitanje koje se postavlja je kako ga definisati i obezbediti, uz osiguranje odgovarajućih bezbednosnih i sigurnosnih uslova u penalnim ustanovama. U tom smislu, posebna pažnja posvećena je analizi načina na koje se to pitanje tretira u pravnom i društvenom kontekstu, posebno sa stanovišta procesa donošenja odluka o ostvarivanju prava na kontakte između roditelja u zatvoru i dece i njihovog uticaja na operacionalizaciju načela najboljeg interesa dece.

U Republici Srbiji problem ostvarivanja kontakata između roditelja na izvršenju kazne zatvora i njihove dece nije značajnije razmatran. O toj deci nema zvanične statistike, a ni većeg interesovanja naučne i stručne javnosti (Đorđević, Hrnčić, 2023). Izuzetak su pojedini radovi koji se bave istraživanjem potreba i problema te dece (Jovanić, Petrović, 2019a; 2019b; Pucarević, Skrobić, 2021a), sa namerom da se, korišćenjem iskustava država sa drugačijim krivičnopravnim i sistemom socijalne zaštite (SAD i Velika Britanija), izdvoje preporuke za postupanje prevashodno zaposlenih u sistemu socijalne zaštite. Neki radovi zasnovani na empirijskim podacima pokazuju kako stručni radnici u penalnim ustanovama pružaju podršku porodicama u kojima je roditelj na izvršenju kazne zatvora (Pucarević, Skrobić, 2021b), sa kojim se problemima suočavaju deca roditelja na izvršenju kazne zatvora i kakva je njihova pozicija u sistemu socijalne zaštite (Đorđević, Hrnčić, 2023). Uprkos značaju tih istraživanja u pogledu ukazivanja na probleme dece i stručnih radnika u krivičnopravnom i sistemu socijalne zaštite, njih nije moguće generalizovati zbog malog uzorka.

Autori će u ovom radu analizirati kako je moguće obezbediti ostvarivanje ličnih odnosa između dece i roditelja u zatvoru uz poštovanje načela najboljeg interesa deteta, na osnovu relevantnih izvora podataka, sa posebnim osvrtom na situaciju u Republici Srbiji. Ta tema je izuzetno važna jer se u savremenom društvu u velikoj meri govori o pravima dece i konstantno se radi na njihovom unapređenju. Ipak, u Republici Srbiji izostaju kriterijumi za ostvarivanje jednog od najznačajnijih dečjih prava – prava deteta na kontakte sa roditeljem sa kojim ne živi.

1. KONTAKTI IZMEĐU RODITELJA NA IZVRŠENJU KAZNE ZATVORA I NJIHOVE DECE

U međunarodnoj literaturi gotovo da nema oprečnih stavova prema ostvarivanju ličnih odnosa između roditelja u zatvoru i dece. Većina autora navodi da zatvaranje roditelja nosi veliki broj štetnih posledica te da je u najboljem interesu deteta da ostvaruju sadržajne odnose sa roditeljem u zatvoru (Hairston, 2007; Poehlmann

et al., 2010; Shlafer, Booker, Schillmoeller, 2015). Manji je broj onih koji sugerišu da odlazak roditelja u zatvor može biti podsticajan za dete, posebno ukoliko je reč o nasilnom roditelju (Hagan, Dinovitzer, 1999; Eddy, Reid, 2003). U svakom slučaju, većina je saglasna da prilikom donošenja odluke treba konsultovati roditelje, decu i njihove aktuelne staratelje te utvrditi spremnost i motivaciju zainteresovanih aktera za ostvarivanje kontakata. Istraživanja pokazuju da roditelji i deca uglavnom žele da ostvaruju kontakte (Hairston, 1991; Hairston, 1995; Saunders, 2016), kao i većina srodnika koji brinu o detetu tokom izvršenja kazne zatvora roditelja (Bloom, Steinhart, 1993). Imajući te nalaze u vidu, postavlja se pitanje zbog čega se ti kontakti ne ostvaruju. Roditelji najčešće ne žele da ostvaruju neposredne kontakte sa svojom decom zbog neadekvatnih uslova i ambijenta u zatvorskoj ustanovi (Myers *et al.*, 1999), otuđenja od deteta ili onog koji o detetu brine (Hairston, 1995) ili zbog nemogućnosti kontrole vlastitih emocija, prilikom susreta sa decom (Rosenberg, 2009; Purvis, 2011; Woodall, Kinsella, 2018). S druge strane, deca često i ne znaju da im je roditelj u zatvoru (Hirston, 1995; Poehlmann-Tynan *et al.*, 2015), dešava se da tokom, a češće nakon posete, ispoljavaju negativna ponašanja, zbog čega oni koji brinu o njima smatraju da kontakte treba ograničiti (Myers *et al.*, 1999) ili deca jednostavno nisu sigurna da li uopšte žele da vide roditelja u zatvoru (Shlafer, Poehlmann, 2010). Istraživanja, takođe, pokazuju da iako načelno podržavaju kontakte, osobe koje brinu o deci iskazuju nedvosmislenu zabrinutost zbog negativnih efekata tih poseta po decu (Cecil *et al.*, 2008; Shlafer, Poehlmann, 2010).

Stručni radnici zaposleni u sistemu socijalne zaštite u svom radu koriste različite principe, a procena najboljeg interesa deteta i individualizovani pristup u pružanju usluga posebno su značajni u radu sa porodicama u kojima je roditelj u zatvoru. Istovremeno, principom najboljeg interesa deteta vode se i sudije kada donose odluke u predmetima u kojim odlučuju o pravima dece. Postavlja se pitanje na koji način se taj princip operacionalizuje u praksi, u situacijama kada je roditelj u zatvoru.

2. NAČELO NAJBOLJEG INTERESA DETETA

Načelo najboljeg interesa korisnika jedno je od najčešće korišćenih načela u praksi socijalne zaštite i sudova koji rade na predmetima u kojima se odlučuje o pravima dece. Gotovo da nema nalaza i mišljenja stručnog radnika u socijalnoj zaštiti čiji se zaključak ne zasniva na proceni najboljeg interesa korisnika. Istovremeno, presude sudija u predmetima u kojima se odlučuje o pravima deteta oslikavaju proces po kojem je odluka doneta neretko u skladu sa preporukama stručnih radnika centara za socijalni rad (CSR), sa ciljem da se osigura najbolji interes deteta. Uprkos njegovoj širokoj primeni, pojam najboljeg interesa, posebno deteta, nije najjasnije određen i može varirati od situacije do situacije.

Načelo najboljeg interesa prvi put je istaknuto u Deklaraciji o pravima deteta 1959. godine. Kasnije je našlo svoju primenu u brojnim Konvencijama koje se bave zaštitom ljudskih i dečjih prava. Obično se vezuje za postupke ovlašćenih službi kada su pojedinci sprečeni da brinu o svojim potrebama zbog različitih ograničenja, bilo starosnih ili psihofizičkih, te se, zavisno od postojećih kapaciteta, određuje da

li i u kojoj meri mogu donositi samostalne odluke (Brkić, 2010: 57). Pojedini autori smatraju da je interes korisnika neodređen, ali i odrediv pravni pojam, koji u svakom pojedinom slučaju zahteva prepoznavanje određene potrebe i nastojanje da se ona na najbolji mogući način zadovolji (Jakovac Lozić, Vetma, 2006).

U Zakonu o socijalnoj zaštiti (2011), u čl. 26, ističe se da se „usluge socijalne zaštite pružaju u skladu sa najboljim interesom korisnika, uvažavajući njegov životni ciklus, pol, etničko i kulturno poreklo, jezik, veroispovest, životne navike, razvojne potrebe i potrebe za dodatnom podrškom u svakodnevnom funkcionisanju“. U Porodičnom zakonu Republike Srbije (2005) naglašava se da je svako dužan da se rukovodi najboljim interesom deteta u svim aktivnostima koje ga se tiču.

Sve to ukazuje na nejasnoće prilikom definisanja i brojne nedoumice u praktičnoj operacionalizaciji tog principa. Tako se u kontekstu ostvarivanja prava na lične odnose između roditelja u zatvoru i njihove dece postavlja pitanje na koji način je moguće odrediti šta je najbolji interes deteta zatvorenika/ce, ko ga određuje i koje sve kriterijume treba razmotriti prilikom donošenja odluke. Neki od tih kriterijuma mogu biti vrsta krivičnog dela koje je počinio roditelj², emocionalna veza između roditelja u zatvoru i deteta pre i tokom izvršenja kazne zatvora, želja roditelja i deteta da ostvaruju kontakte u penalnoj ustanovi. Uzrast i psihofizički razvoj deteta su takođe veoma bitne odrednice, s obzirom na to da prema čl. 125 Porodičnog zakona (2005) dete koje je navršilo 15 godina i koje je sposobno za rasuđivanje ima pravo da odluči: sa kojim će roditeljem živeti i o održavanju ličnih odnosa sa roditeljem sa kojim ne živi.

Saglasno tim odredbama, dete koje ispunjava pomenute uslove ima apsolutno pravo da odluči o kontaktima sa roditeljem koji se nalazi na izvršenju zatvorske kazne. Postavlja se pitanje šta ako se sa odlukom ne slažu stručnjaci organa starateljstva, smatrajući da nije u najboljem interesu. U tom slučaju, mogu da pokrenu mere i postupke, usmerene na ograničavanje prava na donošenje odluka, opet postupajući u skladu sa načelom najboljeg interesa deteta. Kad je reč o deci sa navršениh 10 godina života, situacija je jasnija, s obzirom na to da dete može izraziti svoje mišljenje u postupcima koji se tiču njegovih prava (čl. 65, tač. 4 Porodičnog zakona), ali odluku donose roditelji, staratelji ili nadležni organ.

Iako se princip najboljeg interesa deteta široko primenjuje, očigledno je da je nedovoljno precizan, što može uticati na njegovu nestandardizovanu i diskrecionu upotrebu. Zapravo, sloboda koju princip najboljeg interesa deteta pruža stručnim radnicima zaposlenim u CSR i sudovima proizilazi iz njegove neodređenosti, ali i specifičnosti u svakom konkretnom slučaju. Osim toga, nepostojanje procedura ili protokola za rad sa određenim grupama kakva su deca zatvorenika/ca upućuje na to da se sistem isuviše oslanja na profesionalne veštine stručnih radnika koje nisu jednako razvijene kod svih, što može uzrokovati nejednak pristup različitim uslugama i pravima deci zatvorenika/ca. Dodatno, nedovoljno razvijena međusektorska saradnja između penalnih ustanova, CSR i sudova potencijalno otežava položaj dece zatvorenika/ca i njihovu adekvatnu i blagovremenu socijalnu i pravnu zaštitu.

2 Ukoliko je roditelj u zatvoru zbog učinjenog krivičnog dela nasilja u porodici prema detetu ili supružniku (a dete je prisustvovalo tom činu nasilja), ostvarivanje ličnih odnosa između roditelja u zatvoru i deteta nije moguće zbog mera zaštita od nasilja u porodici i zbog mogućih negativnih efekata po dete koje bi ti kontakti potencijalno imali.

3. NORMATIVNI OKVIR U KONTEKSTU OSTVARIVANJA PRAVA NA LIČNE ODNOSI IZMEĐU RODITELJA NA IZVRŠENJU KAZNE ZATVORA I NJIHOVE DECE

Ostvarivanje prava na lične i neposredne odnose između deteta i roditelja sa kojim dete ne živi regulisano je međunarodnim i nacionalnim normativnim okvirima. Konvencijom o pravima deteta (1989) garantuje se da će strane ugovornice (među kojima je i Republika Srbija) poštovati pravo deteta odvojenog od jednog ili oba roditelja da redovno održava lične odnose i neposredne kontakte sa roditeljem/ima, osim ako to nije u najboljem interesu deteta (čl. 9, tač. 3 Porodičnog zakona). Konvencijom o pravima deteta dodatno se garantuje da će strane ugovornice prilikom razdvajanja deteta od roditelja, između ostalog i zbog hapšenja ili pritvora jednog ili oba roditelja, pružiti informacije detetu o tome gde se nalazi odsutan član, ukoliko je to u najboljem interesu deteta (čl. 9, tač. 4 Porodičnog zakona). I iz tih odrednica je jasno da postoje izuzeci od ostvarivanja prava, sadržani u načelu najboljeg interesa, odnosno njegovog tumačenja.

Komitet ministara Saveta Evrope (SE) doneo je 2018. godine i Preporuku (Recommendation CM/Rec(2018)5) koja je usmerena upravo ka zaštiti prava dece roditelja na izvršenju kazne zatvora i očuvanju adekvatnih porodičnih odnosa roditelja u zatvoru i njihove dece. U samoj preporuci je bliže objašnjeno na koji način i koje institucije treba da pružaju podršku u ostvarivanju kontakata između roditelja u zatvoru i njihove dece u državama članicama SE (Council of Europe, 2018). Uprkos dragocnim smernicama koje ta preporuka daje, ona nije uvrštena u pravni sistem Republike Srbije. Razlog za to može se tražiti u potrebi za preduzimanjem „ozbiljnih zahvata u čitav sistem izvršenja krivičnih sankcija“, kako bi bilo moguće integrisati je u postojeći sistem (Ignjatović, 2019).

U Republici Srbiji pravo na ostvarivanje ličnih odnosa garantovano je Porodičnim zakonom (2005), prema kojem „dete ima pravo da održava lične odnose sa roditeljem sa kojim ne živi“ (čl. 61, tač. 1). Zakonodavac dalje predviđa da ovo pravo može biti ograničeno isključivo sudskom odlukom i to onda kada se ustanovi da je to u najboljem interesu deteta, odnosno onda kada se lišenjem roditelja roditeljskog prava (delimično ili potpuno) ograniči pravo deteta da ostvaruje lične odnose sa roditeljem sa kojim ne živi ili u slučaju nasilja u porodici (Porodični zakon, 2005, čl. 61, tač. 3). Iako se u Porodičnom zakonu ne pominje situacija u kojoj je roditelj u zatvoru, u kontekstu ostvarivanja ličnih odnosa, može se zaključiti da takvo zakonsko određenje omogućava da se neometano ostvaruju kontakti između roditelja u zatvoru i dece, ukoliko roditelj nije lišen roditeljskog prava. Ipak, mnoga pitanja ostaju nerazjašnjena. Na primer, iako je jasno da se nakon odlaska u zatvor jednog od roditelja o najboljem interesu deteta stara drugi roditelj, staratelj ili neposredni staratelj, nije jasno na koji način se donosi odluka o tome da li će se kontakti ostvarivati ili ne. Da li roditelji i staratelji donose odluke samostalno ili uz pomoć stručnih lica?

Zakonodavac je predvideo da se kontakti mogu ograničiti isključivo sudskom odlukom, međutim, istraživanja u SAD i Velikoj Britaniji pokazuju da se kon-

takti između roditelja u zatvoru i njihove dece ne ostvaruju iz različitih razloga. Neki od njih su narušeni međuljudski odnosi između osobe koja se brine o detetu i roditelja u zatvoru, nedostatak materijalnih sredstava za put do penalne ustanove (koja je često udaljena od mesta stanovanja deteta) ili rigidne procedure i uslovi za posete u penalnim ustanovama koje nisu sasvim prilagođene deci (Comfort, 2003; Braman, 2004; Hairston, 2007; Clar, Duwe, 2016; Shlafer, Davis, Dallaire, 2019). U kontekstu Republike Srbije, postavlja se pitanje da li stručni radnici organa starateljstva mogu samostalno donositi odluku o tome da li je u najboljem interesu deteta da ostvaruje lične kontakte sa roditeljem u zatvoru ili nije. Ako se kao kriterijum uzima lišavanje roditeljskog prava i samim tim ograničavanje prava na ostvarivanje ličnih odnosa između roditelja i njihove dece, jasno da takvu odluku može doneti isključivo sud. Centar za socijalni rad može pokrenuti postupak i sudu dostaviti nalaz i mišljenje (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, 2008). Međutim u svim drugim slučajevima, u kojima kontakti roditelja u zatvoru i deteta nisu ograničeni sudskim odlukama, organ starateljstva ima ključnu ulogu upravo zbog toga što zastupa najbolji interes deteta. Njegova prava i obaveze proizilaze iz poslova javnih ovlašćenja, odnosno izrade plana poseta deteta roditelju, kao sastavnog dela plana usluga i mera za porodicu sa planom stalnosti za dete u situacijama kada dete ne živi sa svojim roditeljima (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, 2008, čl. 73, tač. 1). Sastavni deo plana je i određivanje učestalosti i vrste (nadgledan ili nenadgledan) kontakta roditelja i deteta. Iako se u pomenutom članu eksplicitno ne pominje roditelj koji je na izvršenju zatvorske kazne, sadržaj norme se odnosi na procenu najboljeg interesa deteta sa stanovišta održavanja neposrednih kontakata sa roditeljem sa kojim ne živi. U tom smislu prilikom sačinjavanja plana poseta, organ starateljstva treba da razmotri:

1. uzrast i razvojni stadijum deteta;
2. detetov odnos sa sadašnjim starateljem, hraniteljem ili vaspitačem;
3. da li su posete roditelja odgovarajuće, odnosno u interesu deteta, uključujući i procenu rizika;
4. način i učestalost kontakta deteta sa roditeljima;
5. trajanje i učestalost poseta treba progresivno da napreduju kako se približava vreme ponovnog ujedinjenja porodice.

Imajući u vidu da se roditelj nalazi na izvršenju zatvorske kazne, značajnu ulogu u izradi, a posebno realizaciji Plana poseta, osim stručnjaka organa starateljstva, treba da imaju i zaposleni u penalnim ustanovama.

Prema odredbama Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica (2015), osuđenom licu se prilikom realizacije programa za otpust iz zatvorske ustanove pruža pomoć u uspostavljanju kontakta sa maloletnom decom. Nije jasno na koji način to čini i koje sve mere i aktivnosti zaposleni preduzimaju kako bi osuđeno lice uspostavilo kontakt. Dodatno, u Pravilniku o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih za-

tvora (2016) jasno je definisano da osuđeno lice može ostvariti kontakte sa drugim licima posetama u penalnoj ustanovi, telefoniranjem i dopisivanjem. Pravo na telefoniranje i dopisivanje ostvaruje se o trošku osuđenog lica i isključivo na njegovu inicijativu. Ograničenja postoje i u učestalosti, te osuđeno lice u zatvorenom odeljenju ima pravo na telefonske razgovore četiri puta nedeljno, dok lica smeštena u poluotvoreno ili otvoreno odeljenje to pravo mogu koristiti svakodnevno. Telefonski kontakti mogu trajati do 15 minuta (Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, 2016, čl. 38). U kontekstu ostvarivanja ličnih odnosa između roditelja u zatvoru i njihove dece prepreka može biti loša materijalna situacija osuđenog lica s obzirom na to da troškove telefoniranja i dopisivanja snosi lično. Osim toga, oni su ograničeni i nemogućnošću da dete pozove roditelja u zatvoru jer su telefonski pozivi i dopisivanje mogući isključivo na inicijativu osuđenog lica (Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, 2016). Pravo na posete osuđenog lica ostvaruje se subotom ili nedeljom ili u dane neradnog državnog praznika (Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, 2016, čl. 45). Iako ta norma primarno targetira slobodno vreme posetilaca, u osnovi je ograničavajuća, s obzirom na to da ne prepoznaje nijedan drugi dan u nedelji, što možda više odgovara svakodnevnom ritmu života.

Odlazak na izvršenje kazne zatvora podrazumeva ograničenja mnogih prava, pa samim tim i roditeljskog. Ipak, čini se da zakonodavac propušta da uzme u obzir dobrobit dece sa stanovišta redovnih kontakata sa roditeljima, što je značajno posebno na nižem kalendarskom uzrastu (Poehlmann, *et al.*, 2008; Poehlmann *et al.*, 2010).

Razlika u pravima roditelja primetna je ne samo u odnosu na tip odeljenja i zatvorske ustanove već i u odnosu na pol. Tako je majkama u Republici Srbiji dozvoljeno da u zatvorskoj ustanovi zadrže dete do isteka kazne zatvora majke, a najduže do druge godine života deteta (Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, 2019, čl. 119), dok očevi nemaju tu mogućnost. Ipak se čini da je to rešenje opravdano, imajući u vidu uzrast deteta i činjenicu da je u tom periodu zadovoljavanje razvojnih potreba više usmereno na majku. Ipak, može se postaviti pitanje šta je u najboljem interesu deteta kada se odlučuje između smeštaja deteta u dom za decu bez roditeljskog staranja i boravka sa ocem u zatvoru. Ta dilema je izuzetno složen problem. U tom kontekstu, neophodno je ne samo temeljno proceniti i evaluirati roditeljske kompetencije očeva na izvršenju kazne zatvora već i pažljivo analizirati uslove i potencijalne troškove rekonstrukcije penalnih ustanova kako bi se omogućio boravak dece sa očevima u zatvoru.

Iz svega navedenog proizilazi da je neophodna koordinisana saradnja između stručnjaka organa starateljstva i penalnih ustanova i u procesima procene potreba, snaga i rizika deteta i roditelja i u realizaciji plana viđanja. Samo na taj način je moguće proceniti najbolji interes, poštujući stručni postupak, ali i pravo na participaciju i donošenje vlastitih odluka.

4. FAKTORI RIZIKA I NAJBOLJI INTERES DECE ZATVORENIKA/CA

Najbolji interes dece, kao što je više puta istaknuto, ima široku primenu u socijalnoj zaštiti, ali i pravosuđu. Međutim, utisak je da je njegova realizacija ograničena nedovoljno fleksibilnim zakonskim normama, koje ponekad ne uvažavaju specifičnosti konkretnog slučaja. U tom kontekstu, prilikom izricanja kazne zatvora, činjenica je da osuđeno lice i roditelj nema nikakvog uticaja na dužinu trajanja ili način izvršenja krivične sankcije (Krivični zakonik, 2005; Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, 2019). Tako deca zatvorenika/ca u izvesnom smislu mogu postati kolateralna šteta sudskog procesa i izvršenja kazne zatvora osuđenog roditelja. Činjenica je da posledice po decu i porodicu najčešće nastaju kao rezultat svesnog izbora da se učini kriminalni akt. Međutim, postoje i krivična dela koja nisu rezultat umišljaja već sticaja okolnosti ili nesavesnog delovanja, kao što su pojedine prometne saobraćajne nesreće, i u tim situacijama sud prilikom izricanja kazna zatvora, kao eventualnu olakšavajuću okolnost, ne uzima u obzir da li je učinilac roditelj maloletnog deteta.

Ideja nije da roditelj koji je učinio krivično delo dobije manju kaznu od one koja je propisana zakonom ili da bude u povlašćenom položaju u odnosu na druge zatvorenike/ce već da se, poštujući načelo najboljeg interesa deteta, ali i roditelja kojeg treba reintegrirati u zajednicu, u situacijama kada je moguće, razmotri izricanje alternativnih sankcija. Takođe, uključivanje organa starateljstva od samog početka izvršenja krivične sankcije (od trenutka hapšenja roditelja) moglo bi unaprediti proces podrške i zaštite deteta, smanjiti viktimizaciju i etiketiranje te stvoriti uslove za spajanje porodice i za adekvatnu reintegraciju roditelja u porodicu nakon izvršenja zatvorske kazne. To je moguće jedino ako postoje kontinuirana saradnja i razmena informacija između stručnjaka organa starateljstva i penalnih ustanova.

Kada je roditelju već izrečena kazna zatvora, javljaju se različiti rizici koji mogu da ugroze dobrobit dece roditelja na izvršenju kazne zatvora. Na prvom mestu, za mnogu decu odlazak roditelja u zatvor podrazumeva promene u porodičnoj sredini, iako izvestan broj dece ostaje sa drugim roditeljem u poznatoj porodičnoj sredini. Za drugu decu odlazak roditelja u zatvor podrazumeva i njihovo preseljenje kod srodnika, hranitelja ili u dom za decu bez roditeljskog staranja, što stvara nove izazove i rizike. Uloga onih koji brinu o deci dok su roditelji u zatvoru krucijalna je za razvoj adekvatnog stila afektivne vezanosti, posebno na nižem kalendarskom uzrastu (Poehlmann *et al.*, 2008) te je potrebno detaljnije ispitati kakav vid podrške imaju oni koji brinu o toj deci tokom separacije od roditelja u zatvoru. Osim toga, odlazak roditelja u zatvor može da izazove i nepovoljnije finansijsko stanje i onoga koji brine o detetu i samog deteta. Ukoliko je roditelj koji je u zatvoru prethodno bio u radnom odnosu a onaj koji brine o detetu nije, može se dogoditi da deca zatvorenika/ca zapadnu u siromaštvo, što posledično utiče na adekvatno zadovoljenje njihovih potreba. Istraživanje koje su sproveli Arditti, Lambert-Shute i Joest (2003), kojim je obuhvaćeno 56 porodica zatvorenika, pokazalo je da je siromaštvo porodice značajno poraslo nakon zatvaranja člana porodice. Siromaštvo je posebno značajan faktor rizika, a u više studija se ukazuje na to da je to jedan od ključnih faktora

za transgeneracijsko „prenošenje“ kriminaliteta (Lipsey, Derzon 1998; Farrington *et al.*, 2001; Farrington, 2003). Osim siromaštva, na socijalizaciju i razvijanje rezilijentnosti dece utiču i mnogi drugi faktori, poput odnosa afektivne vezanosti sa roditeljima i drugim značajnim osobama, podrške šire porodice (Poehlmann, Eddy, 2013) i drugih sistema u zajednici, posebno obrazovnog i sistema socijalne zaštite.

Stigmatizacija je još jedan od faktora rizika koji može uticati na blagostanje dece te, samim tim, i na ostvarivanje njihovog najboljeg interesa. Istraživanja pokazuju da nisu samo roditelji u zatvoru izloženi stigmati već da se ona „prenosi“ i na decu, u vidu različite izloženosti društvenoj osudi (Murray, Farrington, 2008). Takođe, može se javiti problem sa mentalnim zdravljem dece zatvorenika/ca, ali i povećanje šansi za antisocijalno ponašanje dece (Braman, Wood, 2003). Deca zatvorenika se češće isključuju iz vršnjačkih grupa (Phillips, Gates, 2011) i češće su žrtve vršnjačkog nasilja (Bocknek, Sanderson, Britner, 2009). Prema nalazima pojedinih istraživanja, pritisak koji deca zatvorenika/ca osećaju u vršnjačkoj grupi toliko je jak da neka od njih odbijaju da idu u školu (Boswell, Wedge, 2002), pa čak i odustaju od daljeg obrazovanja (Kahya, Ergin Ekinci, 2018), što značajno povećava rizike od siromaštva, socijalne isključenosti i antisocijalnog ponašanja.

Na osnovu svega toga, jasno je da posledice za decu čiji su roditelji na izvršenju zatvorske kazne mogu biti velike i krucijalno uticati na njihovo odrastanje. Primena najboljeg interesa znači da se u svakom konkretnom slučaju procenjuju snage i rizici porodice i okruženja, te da se u skladu sa tim procene mogućnosti ublažavanja ili skraćivanja kazni, odnosno izricanja alternativnih mera. Dok je na pravosuđu odgovornost da prilikom izricanja kazne zatvora roditelja uzme u obzir i najbolji interes deteta u skladu sa zakonskim mogućnostima, sistem socijalne zaštite ima obavezu da pruža kontinuiranu pomoć i podršku, podstičući međusistemske saradnju i zastupajući interese deteta, kako bi se stvorili optimalni uslovi za njihov razvoj i uključivanje u zajednicu.

ZAKLJUČAK

Pitanjima ostvarivanja ličnih i neposrednih odnosa između roditelja na izvršenju kazne zatvora i njihove dece nije posvećivana dovoljna pažnja u praksi i nacu u Republici Srbiji. Iako postojeći zakonodavni okviri garantuju pravo deteta na kontakte sa roditeljem u zatvoru, postoje brojni izazovi u primeni načela najboljeg interesa sa stanovišta omogućavanja kontakata i uslova pod kojima se odvijaju. Nejasnoće u definisanju tog pojma i njegovog tumačenja stvaraju nedoumice i neujednačenost u praksi sudova i socijalnih službi. Tako nije dovoljno jasno, posebno u praksi, ko odlučuje o najboljem interesu deteta i na osnovu kojih kriterijuma.

Nedostatak istraživanja i zvanične statistike o tim kontaktima i položaju roditelja u zatvoru i njihove dece u Republici Srbiji dodatno komplikuje razumevanje problema. Iako postoje studije koje istražuju slične situacije u drugim zemljama, kontekst i specifičnosti Republike Srbije mogu značiti različite izazove u adekvatnom zadovoljenju potreba dece roditelja koji su na izvršenju kazne zatvora. Nedostatak konkretnih procedura, ali i odgovornosti za (ne)primenu prava na kontakte sa roditeljima na izvršenju zatvorske kazne dodatno otežava primenu tog načela.

Iako su prava na kontakte garantovana zakonima, treba razmotriti eventualne dopune i izmene normi, posebno u delovima koji se odnose na uvažavanje najboljeg interesa deteta prilikom izricanja kazne zatvora roditelju i operacionalizacije postupaka za obezbeđivanje bezbednih susreta između deteta i roditelja, uvažavajući pravo na privatnost. Takođe, valjalo bi razmotriti i pružanje eventualne podrške za ostvarivanje kontakata sa detetom roditelju koji se nalazi na izvršenju zatvorske kazne, kojom bi bile obuhvaćene i učestalost i određene materijalne stimulacije, pre svega za obavljanje telefonskih razgovora, što je u skladu sa Preporukom Saveta Evrope (Council of Europe, 2018). Ti oblici podrške procenjivali bi se za svaki konkretan slučaj i zahtevali bi uspostavljanje adekvatnog sistema praćenja, sa stanovišta postignutih ishoda, koji bi bili u nadležnosti organa starateljstva i penalnih ustanova.

Neophodno je podsticati i saradnju zaposlenih u sistemu socijalne zaštite sa ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. Jedino je na taj način moguće obezbediti holistički pristup potrebama roditelja i dece, stvarati uslove za eventualni povratak roditelja u porodicu po izvršenju zatvorske kazne, odnosno proceniti najbolji interes deteta sa stanovišta vlastite emancipacije, zadovoljavanja razvojnih potreba i uključivanja u život u zajednici. Kontinuirana i kad god je moguće zajednička edukacija zaposlenih u socijalnoj zaštiti i pravosuđu doprinela bi boljem razumevanju odgovornosti, prava i obaveza svakog sistema i, što je još bitnije, usaglašenijem tumačenju načela najboljeg interesa deteta.

LITERATURA

- Arditti J. A., Lambert-Shute J., Joest K. (2003). Saturday Morning at the Jail: Implications of Incarceration for Families and Children. *Family Relations* 52, 195–204.
- Bloom B., Steinhart D. (1993). *Why punish the children? A reappraisal of the children of incarcerated mothers in America*. San Francisco, CA: National Council on Crime and Delinquency.
- Bocknek E. L., Sanderson J., Britner P. A. (2009). Ambiguous loss and posttraumatic stress in school-age children of prisoners. *Journal of Child and Family Studies* 18(3), 323–333.
- Boswell G., Wedge P. (2002). *Imprisoned Fathers and Their Children*. London: Jessica Kingsley.
- Braman D. (2004). *Doing time on the outside: Incarceration and family life in urban America*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Braman D., Wood J. (2003). From One Generation to the Next: How Criminal Sanctions Are Reshaping Family Life in Urban America. *Prisoners Once Removed: The Impact of Incarceration and Reentry on Children, Families, and Communities*, eds. J. Travis, M. Waul. Washington, DC: Urban Institute, 157–188.
- Brkić M. (2010). *Zastupanje u socijalnom radu*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Cecil D. K., McHale J., Strozier A., Pietsch J. (2008). Female inmates, family caregivers, and young children's adjustment: A research agenda and implications for corrections programming. *Journal of Criminal Justice* 36, 513–521.
- Clar V. A., Duwe G. (2016). Distance matters: Examining the factors that impact prisoner visitation in Minnesota. *Criminal Justice & Behavior* 44(2), 184–204.
- Comfort M. L. (2003). In the tube at San Quentin. *Journal of Contemporary Ethnography* 32(1), 77–107.

- Council of Europe (2018). Recommendation CM(Rec(2018)5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents. [https://rm.coe.int/cm-recommendation-2018-5-concerning-children-with-imprisoned-parents-e\(16807b3438,10, januar 2024](https://rm.coe.int/cm-recommendation-2018-5-concerning-children-with-imprisoned-parents-e(16807b3438,10, januar 2024).
- Đorđević V., Hrnčić J. (2023). Problemi dece roditelja u zatvoru i njihova pozicija u sistemu socijalne zaštite. *Temida* 26(3), 365–387.
- Eddy J. M., Reid J. B. (2003). The adolescent children of incarcerated parents: A developmental perspective. *Prisoners once removed: The impact of incarceration and reentry on children, families, and communities*, eds. J. Travis, M. Waul. Washington, DC: Urban Institute Press, 233–258.
- Farrington D. P. (2003). Key Results from the First Forty Years of the Cambridge Study in Delinquent Development. *Taking Stock of Delinquency: An Overview of Findings from Contemporary Longitudinal Studies*, eds. T. P. Thornberry, M. D. Krohn. New York: Kluwer Academic – Plenum, 137–183.
- Farrington D. P., Jolliffe D., Loeber R., Stouthamer-Loeber, Kalb L. M. (2001). The Concentration of Offenders in Families, and Family Criminality in the Prediction of Boys' Delinquency. *Journal of Adolescence* 24, 579–596.
- Hagan J., Dinovitzer R. (1999). Collateral consequences of imprisonment for children, communities, and prisoners. *Crime and justice: A review of research*, eds. M. Tonry, J. Petersilia. Chicago: University of Chicago Press, 121–162.
- Hairston C. F. (1991). Family ties during imprisonment: Important to whom and for what? *Journal of Sociology and Social Welfare* 18(1), 87–104.
- Hairston C. F. (1995). Fathers in prison – in: *Children of incarcerated parents*, eds. D. Johnston, K. Gables. Lexington, Mass: Lexington Books, 31–40.
- Hairston C. F. (2007). *Focus on children with incarcerated parents: An overview of the research literature*. Baltimore: The Annie E. Casey Foundation.
- Ignjatović, Đ. (2019). Međunarodni izvori prava izvršenja krivičnih sankcija prema nepunoletnim licima – Dokumenti Saveta Evrope. *Kaznena reakcija u Srbiji*, IX deo, ur. Đ. Ignjatović. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, 1–42.
- Jakovac Lozić, D., Vetma, I. (2006). Seksualna orijentacija posvojitelja i najbolji interes djeteta. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 56(5), 1405–1442.
- Kahya O., Ergin Ekinci C. (2018). In their own words: School lives of children with an imprisoned parent. *International Journal of Educational Development* 62, 165–173.
- Konvencija o pravima deteta (1989). <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>, 2. april 2023.
- Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS* 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Lipsey M. W., Derzon J. H. (1998). Predictors of Violent or Serious Delinquency in Adolescence and Early Adulthood: A Synthesis of Longitudinal Research. *Serious and Violent Juvenile Offenders*, eds. D. P. Farrington, R. Loeber. Thousand Oaks, CA: Sage, 86–105.
- Murray J., Farrington D. P. (2008). The effects of parental imprisonment on children. *Crime and justice: A review of research*, ed. M. Tonry. Chicago: University of Chicago Press, 136–206.
- Myers B., Smarsh T., Hagen K., Kennon S. (1999). Children of Incarcerated Mothers. *Journal of Child and Family Studies* 8, 11–25.
- Petrović V., Jovanić G. (2019a). Zakonska i institucionalna podrška deci osuđenih roditelja. *Zbornik radova sa Nacionalnog naučnog skupa Edukativna i rehabilitaciona podrška*

- detetu, porodici i instituciji*, ur. F. Eminović, J. Maksić. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 119–125.
- Petrović V., Jovanić G. (2019b). Marginalizacija dece kao posledica inkarceracije roditelja. Zbornik radova Četvrte međunarodne naučne konferencije *Društvene devijacije, položaj marginalizovanih grupa u društvu*, ur. J. Petrović, G. Jovanić. Banja Luka: Centar modernih znanja, 201–212.
- Phillips S. D., Gates T. (2011). A conceptual framework for understanding the stigmatization of children of incarcerated parents. *Journal of Child and Family Studies* 20(3), 286–294.
- Poehlmann J., Dallaire D., Booker A., Shear L. D. (2010). Children's contact with their incarcerated parents: Research findings and recommendations. *American Psychologist* 65(6), 576–598.
- Poehlmann J., Eddy J. M. (2013). Introduction and conceptual overview. *Relationship processes and resilience in children with incarcerated parents. Monographs of the Society for Research in Child Development*, eds. J. Poehlmann, J. M. Eddy. Chichester, England: Wiley, 1–6.
- Poehlmann P., Park J., Bouffiou J. A., Schlafer J. R., Hahn E. (2008). Representations of family relationships in children living with custodial grandparents. *Attachment & Human Development* 10(2), 165–188.
- Poehlmann-Tynan, J., Runion H., Burnson C., Maleck S., Weymouth L., Pettit K., Huser M. (2015). Young children's behavioral and emotional reactions to plexiglas and video visits with jailed parents. *Children's contact with incarcerated parents*, ed. J. Poehlmann-Tynan. Springer International Publishing, 39–58.
- Porodični zakon, *Službeni glasnik RS* 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.
- Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, *Službeni glasnik RS* 79/2016.
- Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, *Službeni glasnik RS* 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. pravilnik, 1/2012 – dr. pravilnik, 51/2019, 12/2020 i 83/2022).
- Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, *Službeni glasnik RS* 66/2015.
- Pucarević B., Skrobić Lj. (2021a). Kontakti dece sa roditeljima lišenim slobode. *Godišnjak za pedagogiju* 6(1), 63–73.
- Pucarević B., Skrobić Lj. (2021b). Kontakti dece sa roditeljima lišenim slobode – izazovi tokom pandemije KOVID-9. *Socijalna politika* 2, 89–102.
- Purvis M. (2011). Paternal Incarceration and Parenting Programs in Prison: A Review Paper. *Psychiatry Psychology and Law* 20(1), 9–28.
- Rosenberg J. (2009). *Children Need Dads Too: Children with Fathers in Prison*. Geneva: Quaker United Nations Office.
- Saunders V. (2016). Children of prisoners: Children's decision making about contact. *Child and Family Social Work* 22(S2), 63–72.
- Schlafer J. R., Booker L. A., Schillmoeller L. (2015). Introduction and Literature Review. Is Parent-Child Contact During Parental Incarceration Beneficial? *Children with Incarcerated Parents*, ed. J. Poehlmann-Tynan. Switzerland: Springer International Publishing, 1–21.
- Schlafer J. R., Davis, L., Dallaire, D. H. (2019). Parental Incarceration During Middle Childhood and Adolescence. *Handbook on children with incarcerated parents: Research, policy, and practice*, eds. J. M. Eddy, J. Poehlmann-Tynan. Springer Nature Switzerland AG, 100–116.

Shlafer J. R., Poehlmann J. (2010). Attachment and caregiving relationships in families affected by parental incarceration. *Attachment & Human Development* 12, 395–415.

Woodall J., Kinsella K. (2018). Striving for a “good” family visit: The facilitative role of a prison visitors’ centre. *Journal of Criminal Psychology* 8(1), 33–43.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS* 35/2019.

Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik RS* 24/2011 i 117/2022 – odluka US.

*Violeta Đorđević**

*Miroslav Brkić***

BEST INTEREST OF CHILDREN OF INCARCERATED PARENTS

SUMMARY

This paper is based on an analysis of the protection of the best interests of children whose parents are serving prison sentences in the Republic of Serbia. The research aims to identify mechanisms and legal frameworks directed towards their protection, particularly through the application of the principle of the best interests of the child. Through an analysis of relevant laws and legal standards concerning the rights of the child and individuals serving prison sentences, the paper identifies challenges that these children face during their upbringing. The research results indicate insufficiently clear definition of the principle of the best interests of the child, especially regarding the preservation of regular direct contacts between children and parents serving prison sentences. The importance of improving collaboration between professionals in the field of social welfare and the criminal justice system is emphasized, along with their continuous education to ensure adequate support and protection for this vulnerable group. In this regard, there is an indicated need for improvement of laws and policies related to children with parents in prison to ensure effective legal protection and support in the implementation of the principle of the best interests.

Key words: Best interest of children, Social welfare, Incarceration, Children’s rights, Prison, Criminal justice system

* Institute for Serbian Culture, Priština – Leposavić, *violeta.djordjevic.96@gmail.com*, ORCID: 0000-0002-7122-0567.

** Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, *miroslav3brkic@gmail.com*, ORCID: 0009-0001-9242-2408.